

a od brojnih monografija o izrekama *ego eimi* u četvrtom evanđelju spominje samo Schweizerovu iz god. 1965. i Zimmermannovu objavljenu u BZ 1960. Ne zanima ga povijesni smisao pojedinog izraza u četvrtom evanđelju pa izlazi da je to djelo kao bilo koje drugo književno djelo otvoreno literarnoj analizi. Ipak, za puni smisao ove i drugih svetopisamskih knjiga strukturalna analiza ostaje samopomagalno, nikako jedina egezegetska metoda.

Königsbrunn, 4. rujna 1989.

M. Zovkić

R. F. COLLINS: *Letters That Paul Did Not Write. The Epistle to the Hebrews and the Pauline Pseudoepigrapha*, (Good News Studies 28), Michael Glazier, Wilmington, Delaware 1988, 327 str.

Autor je svećenik biskupije Providence, država Rhode Island u SAD, stalno uposlen kao profesor Novog zavjeta u Louvainu, Belgija. U knjizi obrađuje književnu strukturu i teološku nauku sedam poslanica koje su u kanon Novog zavjeta ušle kao Pavlove a prema rezultatima današnje egezeze nije ih napisao Pavao: Heb, 1 Tim, Tit, 2 Tim, Ef, Kol i 2 Sol. Poznat je po općem uvodu u NZ: *Introduction to the New Testament* iz god. 1983. koji su američki bibličari ocijenili kao najbolje djelo te vrste među američkim katolicima posljednjih deset godina. U Louvainu je izdao zbirku separatih studija o 1 Sol: *Studies on the First Letter to the Thessalonians*, Louvain University Press 1984.

U predgovoru kaže da studentima teologije želi pomoći da uvide pravo mjesto ovih sedam poslanica NZ koje je tradicija pripisala Pavlu a današnja egezeza smatra da potječu od njegovih učenika: »Zbiljski se nadam da će ove refleksije pomoći čitaocu da bolje razumije Sveto pismo« (17). Poglavlje o Heb počinje kristologijom ove poslanice (19–56) koja jedina među novozavjetnim spisima zove Krista velikim svećenikom novoga saveza. Po književnoj vrsti to je homilija s nekoliko usputnih poslaničkih oznaka. Za razliku od strogo Pavlovihi poslanica, u kojima nakon uvoda dolazi doktrinalni a zatim parenetski dio, ovaj autor ima šest parenetskih odsjeka koji su isprepleteni unutar doktrinalnih. Već je Origen opazio da po stilu ono nije Pavlovo djelo, a današnja statistika primjećuje da od 912 riječi grčkog teksta ove poslanice njih 292 ne upotrebljava Pavao, a 152 ne dolaze drugdje u NZ. C. upozorava na razliku u duhovnosti i teološkom usmjerenju koju je svojim radovima pokazao A. Vanhoye, profesor na papinskom biblijskom institutu. Što se tiče vremena nastanka Heb C kaže: »Heb 13,5 odražava da je zajednica bila relativno dobrog materijalnog stanja. Svi ovi podaci upućuju na zaključak da je poslanica bila napisana u posljednjoj četvrti prvog stoljeća. Ovaj zaključak potvrđuje najnoviji komentar Heb, koji je napisao Herbert Braun, a koji smatra da je Heb bila napisana između 80. i 90. godine« (53). Nepavlovsko auktorstvo pretpostavlja i službeni Lekcionar koji kod odlomaka iz ove poslanice ne stavlja više da ju je napisao Pavao.

U poglavlju »stari pisci« (57–87) obrađuje pojavu da većina starozavjetnih i 7 novozavjetnih spisa (4 evanđelja te Dj i Heb) nemaju u naslovu ili potpisu ime autora. U židovskoj tradiciji ljudi su rado pripisivali važnim junacima svoje vjere spise koje oni nisu napisali (sve psalme Davidu, cijelo petoknjžje Mojsiju, svu građu koja je ušla u Iz povijesnom Izaiji). U takvom ozračju nije sablažnjivo bilo da su »evanđelisti sastavili govore koje su stavili Isusu u usta. U vezi s time značajno je da je Matej sastavio pet velikih govora... od kojih nijedan ne postoji u tom obliku kod ostalih sinoptika« (67). Slično kod Luke govornici Dj apostolskih više govore rječnikom i idejama Luke nego povijesne situacije u kojoj nastupaju. Bilo je u takvom ozračju sasvim dopušteno sastaviti nadahnete poslanice pri rješavanju problema u zajednicama krštenih i pripisati ih apostolima radi boljeg prihvaćanja od strane zajednica (71). H. zaključuje: »Pseudonimnost i pseudepigrafijska bile su svakako dovoljno proširene u helenizmu i židovstvu u prvom stoljeću kršćanstva da i kršćani požele pisati pseudonimno. Mogućnost kršćanskih pseudonimnih spisa za ove kršćane povećavana je načinom kako su predavane religijske tradicije te pripisivane povijesnim osobama unutar židovske i kršćanske tradicije« (85). Pavao je bio dovoljno važan da se pod njegovim imenom napišu poslanice koje su ušle u NZ, ali je nužno pravilno vrednovati ovu pseudonimnost.

Najduže je poglavlje o pastoralnim poslanicama (88–131). Rasprava o nepavlovskom auktorstvu 1 Tim, Tit i 2 Tim teče među bibličarima već dva i pol stoljeća. H. navodi podatak da je Michael Prior god. 1985. na londonskom univerzitetu obranio disertaciju o pavlovskom auktorstvu 2 Tim (91). Međutim, kako se radi o književnim a ne matematičkim dokazima, većina bibličara i dalje stoji za nepavlovsko auktorstvo svih triju pastoralnih poslanica. Razlozi su poznati: drugačiji stil, nepavlovsko uređenje Crkve oko episkopa, prezbitera i đakona, odgođena paruzija koja se zove Pojavak, prisutnost novih krivih učitelja, odnos prema svijetu, »kanonizacija« Pavla za kojeg se između redaka vidi da je umro mučeničkom smrću. U poslanici Efežanima (132–170) protiv Pavlova autorstva govori samo pomanjkanje riječi *en Ephesô* u naslovu nekih rukopisa, zatim stil, kozmička kristologija, srodnost s kumranskim spisima, veliki liturgijski odlomci, čudna ovisnost od Kol, dualistička terminologija u parenetskim dijelovima te slika Pavla: »Paulinist je iz pavlovske tradicije načinio sliku Pavla koji je jedinstveni apostol Isusa Krista po volji Božjoj. Prema riječima Ernsta Käsemanna on je 'apostol per se a drugi su samo blijedi odraz'. 'Pavao' iz Ef je uklješten u izlaganje otajstva spasenja po volji Božjoj. On je ovdje idealizirani i mitski lik koji služi kao prototip za proklamiranje evanđelja spasenja svim ljudskim bićima« (169).

Ključ za mjesto nastanka Kol (171–208) je popis imena u 4,10–14 iz čega se daje naslutiti da je u Efezu postojala teološka grupa Pavlovih učenika koji su pod njegovim imenom mogli pisati poslanice. Na temelju stila, kološanske filozofske zablude, kozmičke kristologije i slike samog Pavla većina bibličara novijeg vremena i ovu poslanicu smatra pseudonimnom: »Jedna od najviše začudujućih crta ovog pseudepigrafa jest što tvrdi da Pavao vikarno podnosi patnju (Kol 1,24). Umjesto da dođe u zajednicu, apostol ovdje za nju trpi. Ovakva

tvrdnja nema paralele u ostalom Novom zavjetu (usp ipak 2 Kor 1,4–7) i već od najranijih vremena predstavlja *crux interpretum*. Teško je razumjeti autorovo poimanje povezanosti između Pavlovih i Kristovih patnja« (205–206). Autor 2 Sol (209–241) nije tako povezan sa solunskom zajednicom kao što je bio povijesni Pavao. C. ne bilježi jedno od mišljenja da je 2 Sol napisana radi potiskivanja 1 Sol koju su vjernici krivo razumjeli i primjenjivali u vremenu nakon Apostolove smrti.

Posljednje poglavlje »Pavlovska pseudoepigrafija« (242–263) je zaključak knjige. Iz sigurne činjenice da su u III. i IV. kršćanskom stoljeću nastali apokrifni tobožnji Pavlovi spisi koji više zadovoljavaju radoznu maštu nego hrane vjeru C. zaključuje da je »fenomen pavlovske pseudoepigrafije više nego čista mogućnost« (242). Ovim se ne niječe nadahnuće, kanoničnost i obvezatnost sedam poslanica koje je tradicija pripisala Pavlu a danas izgleda da nisu njegove. »Makar Pavao i ne napisao 1 i 2 Tim, Tit, Ef, Kol i 2 Sol one imaju smisla u sebi i za sebe. S egzegetskog stanovišta prihvatljiva je hipoteza da unutar Novog zavjeta ima pseudoepigrafskih pavlovskih spisa« (245). Iz pastoralnih razloga i poštovanja tradicije naslovi ovih poslanica i dalje ostaju kao da su Pavlove, ali biblijski obrazovan predvoditelj liturgijskih slavlja ne bi trebao, kad dođu odlomci iz njih, inzistirati da to govori Pavao. U tom kontekstu navodi C. božićnu homiliju Ivana Pavla II god. 1986. u kojoj je rekao »kao što čitamo u Prvoj poslanici Timoteju« a ne »kao što kaže sveti Pavao« (248).

Ove poslanice donose sliku Pavla koja je nešto drugačija od one u strogo pavlovskim poslanicama. Ona je drugačija od slike Pavla u Dj, gdje *Luka nikada ne spominje da je Pavao pisao poslanice*. Ne može se reći da su ove poslanice napisane radi ispravljanja slike o Pavlu. »One su radije upotrebile sliku Pavla da donesu nauku važnu za novu situaciju« (253). Na njima se vidi da je tradicija proces aktualizacije u životu Crkve, a ne sterilno ponavljanje nečega što je bilo. Ove su poslanice kanonske radi svoje nauke a ne radi Pavlova auktorstva. »Kao što je Marko aktualizirao tradiciju koja potječe od Isusa, a Matej i Luka aktualizirali Markovo evanđelje, tako su Pavlovske pseudoepigrafske poslanice aktualizirale Pavlovu tradiciju. Kao što Matejevo evanđelje nije manje kanonsko niti manje obavezno ili značajno zato što predstavlja aktualizaciju ranije građe, tako ni deuteropavlovske poslanice nisu manje značajne samo zato što predstavljaju kasniju aktualizaciju Pavlove tradicije« (261). One obogaćuju različnost novozavjetne poruke.

Na kraju je glosar u kojem su protumačene 62 stručne riječi koje se često upotrebljavaju u djelu. I kao iza svakog poglavlja C. navodi osnovnu literaturu o tom pitanju, na kraju donosi popis literature na 35 stranica.

Ovo je prvo opširnije katoličko djelo o ovom pitanju. U svakom poglavlju C. iznosi povijest istraživanja dotičnog problema i uvodi čitaoca u sadržaj poslanice o kojoj raspravlja. Pisao je sa željom da kod katoličkih čitalaca ukloni strah od srozavanja sedam poslanica NZ, ako se prihvati da ih nije napisao Pavao nego netko drugi. Koliko je uspio, trebali bi govoriti studenti teologije kojima je namijenio svoje djelo. Svakako, C. je jedan od rijetkih katoličkih egzegeta koji prati evropsku i američku egzegezu ugrađujući rezultate istraživa-

nja drugih kolega. Amerikanci se inače žale da ih ignoriraju evropski kolege. Sarajevo, 15. listopada 1988.

M. Zovkić

U. SCHNELLE: *Wandlungen im paulinischen Denken*, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 1989, 108 str, DM 29.80

Autor je profesor Novog zavjeta u Erlangenu, poznat po nekoliko studija iz pavlovske teologije. U ovoj knjizi istražuje tekstove sigurno Pavlovih poslanica na kojima se pokazuje promjena u Apostolovu razmišljanju. U predgovoru se distancira od Bultmanna koji je Pavlovu teologiju sveo na antropologiju i nije dopuštao misaone pomake u Apostolovu učenju koji bi bili plod iskustva i konkretnih potreba zajednica. Namjerno se služi pojmom »promjena« (Wandlungen, Veränderungen), jer taj pojam smatra »neutralnim« u odnosu na eventualni pojam razvoja, usavršavanja.

Polazište su mu autobiografski tekstovi u Gal, Fil i 1 Kor, a središnji je događaj doživljaj pred Damaskom: »Neosporno je Damask morao imati posljedice za pavlovsko razumijevanje Zakona i pavlovsko razmišljanje općenito... Pavao se poziva na Damask samo onda kada mu ljudi osporavaju apostolicitet. Kad svoju teologiju pozitivno razvija, nikako se ne poziva na Damask« (21). U relativnoj kronologiji Pavlovih poslanica odlučnu ulogu ima susret Pavla i Galiona, koji Sch. smješta u ljeto god. 51. pa je te ili prethodne godine morala biti napisana 1 Sol. Iz Efeza god. 54. ili 55. pisao bi Pavao 1 Kor. Prilično uvjerljivim razlozima (str. 26–27) brani cjelovitost 2 Kor s time da je građa poglavlja 10-13 pisana nekoliko tjedana kasnije, a cijela je poslanica nastala u Makedoniji. Iza nje bi nastala Gal u Efezu, zatim Rim u Korintu. Fil je po mišljenju Sch. ipak nastala u rimskom zatvoru (31–33). Flm također u Rimu. Sch. prihvaća samo ovih sedam poslanica kao sigurno Pavlove i na njima prati razvoj Pavlove eshatologije, stava prema Zakonu i stava prema Izraelu.

Iz 1 Sol 4,13–18 jasno je da Pavao osobno očekuje paruziju u vrijeme svoga života: »Smrt kršćana prije paruzije prema 1 Sol je iznimka, jer Pavao ubraja sebe i zajednicu među živuće o paruziji (*hemeis hoizontes* mi živući, r. 15 i 17), uvjeren da uskoro predstoji dolazak Gospodnji« (39). Prema 1 Kor 15,51–52 Pavao također računa s Isusovim dolaskom za svoga života. U 2 Kor 5,1–10 Pavao prvi puta računa da će umrijeti prije paruzije i pokazuje da jenjava kod prvih kršćana očekivanje neposredne paruzije. U Fil 1,23 i 3,20–21 Pavao čeka ishod parnice i računa da bi mogao biti osuđen na smrt, ali je uvjeren da će opet doći među Filipljane. Ovim pomicanjem naglaska ostaje i dalje Pavlova osnovna teološka kategorija: »Schon jetzt und noch nicht – već sada i još ne.« Prema Sch. »trajno očekivanje paruzije nije dokaz protiv teze o promjenama u središnjem području Pavlove eshatologije, jer iskustvo odgađanja paruzije nije istovjetno sa zadaćom prikazivanja paruzije. Pavao je svakako vjerovao da Gospodin uskoro dolazi, ali je istovremeno u svojim eshatološkim izrekama donosio promjene primjerene zbilji« (48). Slično je s pojmom Zakona ili Tore